

Milorad Popović: Predskazanje

Avgust je opasan mjesec za Mata Tujovića. Samo nekoliko dana nakon što je čelom pao u meku rumetinovu svilu i zaplakao, prije nego što će prvi kokot zapjevati u Grebcima, Stanislava Mirkova, danas medicinska sestra u Kotoru, usnila je da će stariji sin Tripka Tujovića - Mato je, prema Femijnom pamćenju, deset minuta, stariji od brata biti veliki čovjek u svijetu, ako preživi avgust mjesec u sedamnaestoj, dvadeset sedmoj i četrdestoj godini života. Stanislava, u to doba više djevočica nego prispjenica iz Prosenoga Dola, stidljivo je san ispričala Femijinoj tetki Gospavi. Tako su tri Femijine tetke cijelu noć vijećale, je li to odista koban biljeg dječakove sudbine ili se djevojci tek tako prisnilo, i ipak, za svaki slučaj, odlučiše da Stanislava nôžicama otkine komad dječakove svilenkaste kose sa čela. I zaista, do sada, u njegovih trideset devet godina i devet mjeseci života, sve velike nevolje su mu se dogodile između Ilindana i Male Gospođe. Ove godine, pet dana poslije Svetoga Nikole, sedam dana prije kalendarskog ulaska u treći milenijum, na katolički Badnjak, napuniće četrdeset godina. Duboko je zatajivao svoju muku, jer je znao, da vremenom predskazanja o drugima, pa i o najbližima, izblijede. Čak i onaj kome je prorokovana sudbina, ako ga neki znakovi ne upozore na ozbiljnost proricanja, često omalovažava nedokazanu sposobnost predviđanja budućnosti. Kalendarska blizina četrdestog godišta i strijepnja, koja mu je iznutra pritiskala čeone kosti, činili su ga više razdražljivim nego ova jabuka nebeska koju je u ljetnjim mjesecima sve teže podnosio. Njegove oči su posljednjih godina još više postale osjetljive na podnevnu svjetlost kad se pod pravim uglom prelama na kontaktnim sočivima kratkovidnih zjenica. Suva bjeloputa koža, sakrivana ispod bijele tkanine, ljeti je dobila ono posebno prozirno bljedilo koje se može vidjeti kod jevtičavih mladića ili ostarjelih isposnika, i tek kada je napravio nagli, i neočekivano hitri pokret, primijetilo bi se da je ispod nježne puti pritajena gipka i izdržljiva muskulatura. Ipak, jedanput u tri dana je morao izaći iz kuće, kupiti neke sitnice, u koje se majka, iako je ona glavni kućni snabdjevač - na primjer, pribor za pisanje, vitamine ili dezodoranse - nije razumjela, i činio je to izjutra ili predveče: u vr od dnevi je pritvarao škure na prozoru svoje sobice - u starim cetinjskim stanovima najmanju prostoriju za spavanje zvali su *đevojačka soba* - u čijih je tri metra dužine i dva širine naslagano, natrpano preko hiljadu knjiga, krevet, pisaći sto i stolica. Jedino se on snalazio u galimatijasu različitih naslova, papira i skica, koji su se načetili sve do plafona, kao da će se svaki čas srušiti. Soba je toliko uska da se između kreveta, stola i knjiga nijesu mogle razminuti dvije odrasle osobe. Istina, niko drugi nije ulazio u sobu osim Femije, koju su sinovi još prije navršene desete godine prestali zvati *mama*. Femija se zbog toga nije ljutila, jer ni ona ne pamti da se svojoj majki tako prisno obraćala, a kasnije je ni krštenim imenom nije htjela zovnuti. Pred drugima je spominjala u trećem licu: *Ona mi je kazala; Onda je Ona došla*, itd. Opet Krstinja, žena Mitra Žutkovića, što je poginuo iznad Riđice u borbi s žandarmima, koji su ga gonili zbog vreće duvana prošvercovanog iz Skadra, ne pamti se da je svoju kćer Femiju pomazila ili zovnula

krštenim imenom. Odmalena joj je nadjenula, ne samo za ukućane nego i za ostale Grebčane, pogrdno ime - Veruša, po ludoj Mitrovoj strini, koja nije spavala s ostalim čeljadima u velikoj kamari nego u slami, u staroj pojati, iznad goveda. Onda su se i djeca počela rugati Femiji: *Eno Veruša. Eno Veruša manita.*

Femija je od najranijih dana odvajala od ostale djece: bila je sitnih kostiju, žilava i neobično hitra. Ali toliko plaha, da se i pred domaćom čeljadi sklanjala u stranu. Uvijek je nešto gledala pred sobom ili iskosa (*Kao krava kad hoće da se bode*, sprdala se Bose Savova) i mučala: dok god je neko ne bi nešto pitao ili joj podviknuo. Oni što su je poznali u djetinjstvu vjerovali su da je potpuno zamuzena ili je *udarila u tri lika*. Njen glasni grleni govor je više podsjećao na životinjski nego na ljudski. Tek joj se u pubertetu glas malo utišao, i dobio određene nijanse koje pokazuju, da ipak nije lišena osjećanja prema bližnjima i izvjesne proste pameti da razluči svojtu od izvanjca i blagu od netomile duše. Pravedno je kazati da joj je glas bio neartikulisan možda zbog toga što je povazan, zajedno sa žutodlakim, lasastim šarplanincem Medom, čuvala stoku - koze i dvije krave, Bjelulju i Zekulju. Plašila se odraslih osoba i djece, i tek kad bi odjavila stoku prema Planiniku, gdje više nije zalazio ni ludi Đona iz Pejovića, osjećala se slobodna i nesputana. Četvoronoge bestije je jednom udarala debelim prutom preko bokova, kasnije im je mumlajući tepala, i mazila ih po njušci i između rogova. Savica Lazareva se klela premda joj je malo ko vjerovao - da se oko male Femije, na Riđici, okupilo u savršenom kolobaru prava ordija crnokruga, koji su nepomično upijali svaki zvuk i znamen njenog zmijskog jezika. Krstinja je govorila da joj je kćer bila netomila otkad ju je prvi put zadojila: Femija ju je tako snažno povukla za bradavicu sise da je umalo od boli, i ljutnje, ispustila na kamene ploče pored ognjišta. U tom času Krstinja je osjetila da je u malom tijelu, čudno bjeloputom s kosom gotovo do ramena koja je bila nalik na grivu, neka nečista sila. Potom je svekrva ćutke donijela limeni kain sa toplom vodom, upitno gledajući majku i dijete. Krstinja nije ni pogledala svekrvu. Samo je tiho i sumorno procijedila: *Antipatniku se predala*. Nesnošljivost Krstinje prema kćeri nijesu ni ukućani posebno primjećivali, jer su se mlade udovice, bez pomoći muške snage, morale činiti muškobanjastijim nego što su uistunu bile. U Grebcima, još više nego u ostalim starocrnogorskim oblastima, majke su vječito dvorile i spremale sinove na put, u rat, ili na nekakvu svetkovinu, a kćerke su gurale u stranu, uvijek nešto kivne na njih, i jedva čekajući priliku hoće li ih neko zaprositi. Žensko dijete je odmalena moralo biti umiljato, odmjereno i uvijek na usluzi muškoj čeljadi. Čudljivim djevojkama su prijetili da se neće za njih naći mladoženja: da će *ostati na upret*. Na sramotu cijeloj porodici. Za Femiju su vjerovali da, kao i Đelika, neće *vijenaca stavljati na glavu*, iako joj je lice, za razliku od crnpuraste očeve tetke - istina, uokvireno gustom vranom kosom - bilo neobično bijelo poput hartije, a oči svijetloplave, i velike: kad god je podignula trepavice. (Mata je od visokog, nosatog i crnomanjastog soja Tujovića, pa i od brata blizanca, odvajala samo bjeloputost, koju je naslijedio od majke). Onda se pronio glas zbog kojega su se Radekušani prvo krstili lijevom rukom a onda seirili tri mjeseca: da je Tripko Dunjašev, koji je uoči Drugoga rata došao iz inostranstva na Cetinje, zaprosio Femiju. O njemu u Grebcima niko ništa nije znao - nije se svojatao za ostalim

Grebčanima, osobito sa seljacima - osim da je činovnik i da mu je majka Talijanka. Ali, i da ga nijesu ni toliko poznavali, s obzirom da su vjerovali da je Femija sumačasta, i da je Tripko sin Dunjaša Tujovića, o čijemu se junaštvu na sjednicima stariji ljudi još govorili s mješavinom divljenja i prijekora, Žutkovići bi se oveselili ovome glasu kao neočekivanome daru. Jer, svaki Grebčanin bi se rado orodio sa sinom Dunjaša Tujovića, koji je bio veliki bastadur, premda čovjek od svoje ruke, teškosjen, i vele, toliko lud da je u strmoglavom jurišu na Božić 1916. godine, u bici na Mojkovcu, pri više od metar tek napadanog snijega, kako bi pokazao da je bolji junak od Krsta Zrnova, polomio dvadeset regruta - najstariji je imao devetnaest godina - od kojih će se četvorici zanaovjek istražiti muška loza. Stari Crnogorci su se s prijekorem spominjali ludosti, ali su mnogo više naglašavali lično junaštvo. Đuro Drekov, koji je bio desečar u Dunjaševoj četi, i makar jednom godišnje se spominjao kako je lično izbrojio šesnaest zrnobojina na šinjelu svoga komandira, ispričao je Radekušanima na sjedniku kod Blagoja Čirova da se tučio s Tripkom Dunjaševim ispred Ikanine kafane na Cetinju, i da je i on visokog rasta i tankonog kao svi Tujovići, ali nekako usukan, mlitav, mrtvih zjenica iz kojih nijesi ništa mogao nazrijeti. Onako mrtvuljast i malokrvan, pričali su poslije da je povukao sličnost na svoju majku Patriciju, kćerku bogatog apotekara iz Kazerte, koja se zaljubila u stasitog crnogorskog emigranta, i uprkos insceniranom infarktu *dottora* Umberta Bonomija, Patriciju i Dunjaša je na Đurđevdan 1920. godine, vjenčao arhimandrit Nikodim Janjušević, u prisustvu najmlađeg kraljevog sina raspusnog princa Petra, predsjednika Vlade Jovana Plamenca, prvog crnogorskog sineaste i prijatelja abisinskog cara Menelaja, Vladimira Popovića, kao i glavnog komitskog vođe Sava Raspopovića, koji je bio došao u Rim za instrukcije i pomoć u novcu i oružju od Vlade koja je već bila u rasulu, i više nije mogla iznaći sredstva ni za nekoliko preostala djelatna ministarstva, koja su još simbolički predstavljala crnogorsko kraljevstvo na umoru. Troškove bogatog svadbenog ručka u rimskom hotelu *Florenze* je, krijući od muža, platila Patricijina mama Fjorela. Zaludnji Tripko se vjerovatno ne bi ženio - a već je bio zašao u trideset osmu godinu i imao je službu u državnom arhivu - da mu Vaso Stevanov, rođak Dunjašev po ženskoj liniji i jedini njegov povjerenik u vrijeme komitovanja i emigracije, nije sâm nasočio i isprobio djevojku. Kad mu je Vaso rekao da je našao ženu za njega, istina seljanku, ali poštenu i iz dobre kuće, on je samo slegnuo ramenima: eto, on će se oženiti, ako baš mora, ali ga ova vijest o kojoj je, ipak, on trebao odlučiti nije posebno razveselila. Ali, ni ražalostila. Vaso je pomalo podrugljivo, i tobož zabrinuto, govorio da će Tripko imati ženu spram sebe, *i da mu ne bi drugu mogao pronaći da je svijećom tražio*. Pametovao je - volio se služiti narodnim izrekama, i dugo i strasno ukrašavati karaktere i događaje u koje je zaista vjerovao, ili je sebe ubijedio da su istiniti kako je sve u ljudskoj prirodi nedorečeno, pogotovo da su nasljedne osobine nepouzdanе, i nepredvidljive. Volio je o toj temi posebno pridikovati, jer je znao da je on u svemu bolji od svoga oca Stevana, pa mu je bila prava poslastica razglabati kako to da, *dvojica ka najbastašnjih Grebčana, Dunjaš Grgurov i Mitar Neškov, izrode dva ovakva mramora*, koja ne znaju čestito nazvati, *Pomaga Bog*, putniku namjerniku ili domaćem čeljadetu. Da nema toliko živih svjedoka teško bi bilo povjerovati da, u prve dvije godine, dok je Femija rodila

dječake, niko od komšija iz Ivanbegove ulice - Dunjaš je kupio kuću na Cetinju, 1914. godine, uoči same objave rata Austro-Ugarskoj, vele od dukata koje je opljačkao iz kuće jednog turskog bega prilikom osvajanja Skadra - pa ni poštara i čitač brojlara za električnu struju, nijesu mogli među supružnicima čuti povišeni glas, pjesmu ili prepirku, čak ni za državne i vjerske blagdane, Prvi maj, Novu godinu ili za Svetoga Jovana Krstitelja, krsnu slavu Tujovića i svih Grebčana. Tripko je od Femije stariji šesnaest godina: toliko su se razlikovale njihove navike i iskustva u djetinjstvu i odrastanju da se uistinu nijesu imali oko čega posvađati. Femija se dobro razumjela samo u stoku i ljekovite trave: subotom je, istina poizdaleka, obigravala oko bravljeg pazara, koji se nalazio na jednoj livadi iza Crne Grede, i čežljivo stimavala stoku koja čeka kupce, i vjerovatno kasapski nož. O travama je niko nije učio, ali ona je poslije Đurđevdana izlazila na brda oko Cetinja - jednom se toliko zaniijela traženjem ljekovitih cvjetova i korijena da je stigla iznad Mikulića - i vraćala se natrag tek predveče kad bi ubrala punu malu platnenu vreću štira, lobode, žućenice i ostalih biljaka kojima nije znala ime, ali je zapamtila da su ih sanske koze, kao posebnu poslasticu tamanile u uskim procjepima posne zemlje udno nepristupačnih kamenih lastvi. Kasnije je prokuvavala trave u velikom crnom kotlu, koji je zajedno s *đevojačkom škrinjom* donijela u miraz, i poslije bi cijeđeni napitak usipala u jednolitarske boce, koje je slagala u špajz. Femijin napitak kušala je još jedino tetka Raduša. Mato se gadio tih travuljina, ali, morao je priznati da ne pamti da su se majka i tetka nekad prehladile, bile gripozne, ili imale neku drugu bolest. S druge strane, Tripko je izjutra grozno kašljao: dnevno je trošio četiri kutije niške *Drine*. Uvijek mu je bila cigara u ustima, bilo da je ćutao ili pričao o politici. Crvenu široku mašnu i bijelu košulju dugih rukava, koliko god se znojio, nije skidao ni na Svetoga Iliju. Ova zakopčanost, čak i za kuhinjskim stolom u svojoj kući, služila mu je kao neki štitić od toga da mu ne bi neko postavljao suvišna pitanja odveć intimne prirode. Ipak, volio je slušati gradske intrige, iako ih sâm nije zapodijevao. Tek je ponekad, nešto nalivperom zapisivao u svoj mali blok sa linijama na kocke. Prezirao je Femijinu kuhinju, gotovo je bila bez mirisa za razliku od njenih kuvanih trava koje su teško vonjale: ono nekoliko jela koje ju je tetka Raduša naučila spremati bila su mu ili bez ukusa, ili nezačinjena, ili presoljena - podsjećala ga je na splačine koje je Branko Čuka, predveče iznosio iz kuhinje *Turskog groblja* da nahrani svoju prasad. Ipak, nikad nije prigovorio ili odbio hranu: sjeo bi veoma ozbiljan za mali kvadratni kuhinjski tavulin, bez mrštenja i pokazivanja gadosti pojeo dva- tri zalogaja. Potom odložio pribor, i tiho, bez naglaska ili suvišnog gesta kazao: *Hvala*. Femija se nije mogla čudu načuditi što joj muž svaki dan zahvaljuje, iako onako preko volje, nešto čalabrcne tek reda radi. Tim prije, što je znala da nikad neće naučiti skuvati nešto ukusno što bi ga kolikotoliko zadovoljilo, i odvratilo od navike da, svaki dan, osim nedjelje ruča u restoranu. Ruku na srce, on uopšte nije bio izbirljiv: kad je došao na Cetinje, znao je da će morati zaboraviti na minestre, paste, sireve, verduru, riblje delikatese i paštete. Ipak, više reda radi, ili da stekne neki autoritet koji na drugim mjestima nije imao, stalno je prigovarao kuvarima u *Feribotu* i *Turskom groblju*, gdje je najčešće ručao, što jela ovog tipično katunskog, jednostavnog i nemaštovitog menija ne znaju propisno začiniti.

2.

Skladan brak

No, Femija je, mimo drugih žena, imala jednu zlatnu osobinu: nikad ga nije zapitkivala o raznim nezgodnim stvarima zbog kojih većina žena pije krv muževima. Nije joj se morao ispovijedati o poslu, društvu u kafani i pogledima na budućnost. To je bilo dovoljno da osjeti izvjesnu zahvalnost prema njenoj samozatajnosti. I stidljivosti. (Kad je bila u osmom mjesecu trudnoće, odlučila je, da ode u Grebca sa tetkom Radušom. Bilo je stid da je muž vodi u bolnicu na porođaj, i nije htjela da mu, onih nekoliko dana poslije porođaja dok će još biti slaba remeti komoditet.) Moglo bi se čak reći da je bilo u toj praznini izvjesnog sporazuma, i sloge. Uostalom, imali su jednu pogodnost koja je važna za ljude izvjesne skromnosti i samokontrole: nijesu oskudijevali u nužnim kućnim potrebama. Jer, Tripko je, neposredno poslije ženidbe zaposlio Femiju, uz urgenciju Moša Martinovića, za čistačicu u sudu, a on je svakog prvog uveče na stolu ostavljao trećinu svoje činovničke plate, što je gotovo u dinar iznosilo dvije trećine ženina primanja. Za cijelo to vrijeme niko od komšija i rođaka - između Tripka i rođaka postojao je obostrani prezir - nije ih posjećivao, izuzev tetke Raduše. Ali, Tripka, ionako - osim nedjeljom - zimi do sedam a ljeti do devet ura naveče nije bilo kući. Raduša je izbjegavala da je zet zatekne u posjeti: on se vraćao kući rubom trotoara, i uvijek je - Palac i Suri su ga ljeti motrili s praga obučarske radnje Fika Becića - nadomak kuće bojažljivo usitnio korak, kao da dolazi nešto ukrasti, ili da očekuje prijekor. No, za strah nije imao razumnog povoda: Femija nije sudila o postupcima drugih, osim ponekad kad bi na nju neko grubo nasrnuo. Vjerovala je da smo svi rođeni dobri ili loši, srećni ili nesrećni, i da, kako je govorio Boško Zrnov, *niko ne može uteći od onoga što mu je zapisano u momentu rođenja*. Eto, mislila je Femija, *ko je mogao vjerovati da ću se ja, koju je majka sklanjala od očiju svakog izvanjca i stidnog gosta u staru kuću sa stokom, udati za činovnika koji se školovao u stranoj zemlji*. Zato je svakodnevno, ćutke ponavljala isti ritual. Postavljala je stolnjak, pribor za jelo, podgrijala davno ohlađeni ručak, i potom kad je Tripko sjeo za sto - sjela je i ona na mali drveni škanj pored šporeta na drva. Poslije Đurđevdana škanj je iznosila ispred dvorišnih vrata i tako nepomično čekala da čuje, je li Tripko otvorio vrata spavaće sobe. Kad se ušunjala u sobu Tripko je uveliko hrkao. Oduvijek je imala lak san. Svaki šum je budio. Dok se rasanjivala srce joj je panično poskakivalo u sitnim grudima. Ali se nije pomicala ni kad joj je, najčešće poslije prvog sna, jednom u tri mjeseca, iznenada probuđeni muž prebacio ruku preko bedara, i ćutke polako širio noge, prije nego će joj onako velik i nezgraplan poleći na bedra i grudi i potpuno je prekriliti. Nije se gadila jakog zadaha alkohola i duvana koji je izbijao iz Tripkovog tijela, ali ni odavala nikakav znak boli ili zadovoljstva dok se njegova velika tjelesina dugo grčila i znojila pokušavajući da prodre u njenu suhu, zgrčenu utrobu, prije nego je ponovo omlitavila i poslije nekoliko sekundi predala se snu. Pošto je muž opet zahrkao ona se ponovo šćućurila uz samu ivicu kreveta. Osjećala je, ipak, neku laganu obamrlost, iako je on nikad nije

triježan obljubio niti poslije snošaja pomilovao. Femija nije ni podnosila onu vrstu nježnosti, koju će kasnije kriomice, kada je bila sama kući, gledati na televiziji. Među muškarcima i ženama u Radekuši nikad nije osjetila neku nježnost. Bila se gotovo zađevojčila, kad je udno Radinove doline vidjela Blagoja Đirova kako je skolio neku zdepastu Prosedoljku, a ona mu vješto umiče i tobož mu prijeti: *Bjež đaole, Bjež đaole*. Pošto je sustignuo spovršio je, pritisnuo je na zemlju, jednom rukom zadigao joj je rašu a drugom brže - bolje skinuo do koljena svoje suknene rajtozne gaće, tako da mu se guzica bjelasala na jutarnjem suncu. Prosedoljka se cijelo vrijeme bacakala nogama. Onda su se zakratko umirili. Blagoje je iznenada đipio s nje kao s kakvog osvojenog bedema, a djevojka brže - bolje pobježe uzastranu prema Jabuki. Femija se cijelo vrijeme bila šćućurila, vireći iza jedne kosé. Najednom je zaustavila dah: činilo joj se da diše odveć glasno dok je obuzela neka dotad nepoznata vrešina, koja se poput živih plamenova, od bedara i prepona dizala prema stomaku i prsima. Nije je bilo sram što se pritajila da gleda kako je jedan oženjeni čovjek spovršio mladu djevojku kojoj je po godinama mogao biti otac. Samo se u trenutku prepala da je neko treći nije opazio kako onako zgrbljena i polegnuta na kamenu ploču požudno dahće. Inače, ovdje su odvajkada grube šale seoskih momaka, pogotovo sa zamuzenim i mramorastim prispjenicama. Zato se kao od crnokruga bojala Šora Savova i Paleta Lazareva. Kad god bi ih zazrela iznad Radekuše ili Radinovih dolina pobjegla bi poput divlje mačke, i sakrila se iza kakvoga grma ili kamena. *Što bježiš Femija? Znam da ti se dopada Šoro*, zadijevala je Bose Savova. Femija je crvenjela u licu na sami pomen muškarca, i Bosi se samo obrecnula: *Muč kastiguljo*. Zbog ovakvih neuviđavnih šala nekoliko puta se skanjivala da rumenoj sisatoj rođaki valuticom razbije glavu. Hiljadu puta se u sebi zaricala da s njom do groba neće progovoriti, jer je prije Tripka nijedan muškarac *nije driješio gaće na nju*, no, pravo je reći, imala je jednu tajnu ljubav, za koju su znali samo ona i crna zemlja. Bila je već prispjela djevojka, s malim, ali tvrdim nabubrelim grudima, kad je srela Tuju Stevanova iz Kruga, zaseoka pored Radekuše. Kod prvog komšije Blagoja Stankova, kako je to bio običaj svake subote u zimskim mjesecima, obično u jednoj od prostranijih kuća, sastanu se Grebčani iz nekoliko obližnjih sela: stariji su sjedeli pored ognjišta a omladina je igrala kolo i pjevala ljubavne i šaljive pjesme. Tujo se po stasu i ponašanju odvajao od svih Grebčana i Malocuca. Bio je za glavu viši od ostalih momaka, i dok je skakao u crmničkom kolu glavom je gotovo dodirivao pocrnjele grede na tavanu, kroz čije se rastavljene daske mogle naslutiti sjenke sušenog pršuta i kastradine. Kad je širio ruke igrajući oro gotovo bi zakrilio pola prostorije. Ali, pokreti su mu bili odmjereni, a velike plave oči blage i saosjećajne. Femija, koju je rođak Blagoje zvao da poslužuje goste, vidjela je da se Bose i Sekica, bezobrazno smijulje i pogurkuju dok Tujo skače i krili rukama. Kad je završio igru i sjeo na drvenu klupu, u polumraku, uz listru, podalje od ognjišta, Femija je uzela čašu rakije sa poslužavnikom i potrčala da mu ponudi piće. On je šakama, velikim i širokim kao raonik na plugu, dohvatio malu rakijsku čašu sa stopom, prinio je ustima i popio naskap. Onda joj je vratio čašu, i u trenutku je znatiželjno pogledao. Brzo je skrenuo pogled prema kolu, iako mu se u polumraku to usko i surutkasto lice sa dva velika zažarena svijetla oka moglo učiniti neobičnim. (Tetka Raduša je jednom nešto ljutito rekla da

joj bratanična ima oči poludivljih seoskih mačaka). Femiji se, pak, učinilo da je mladi gorostas posmatra cijelu vječnost, i počela je obuzimati dotad nepoznata slabost, tako da su joj se kamene ploče ispod nogu počele izmicati, kao da će se rastvoriti, i da će između njih upasti u tamnu jamu duboku devet lakata. Još se nije bilo razdanilo, kad je probudila neka neobična prijatnost koja je mogla biti od razgorenog ognjišta ili nečega drugoga što u tom trenutku nije mogla pojmiti. Ležala je u glavnjama na sukненоj muškoj struki. Dušan je jedini sjedio pored ognjišta, i ispričao joj je kako se snemogla, i da je bila popala bijela pjena na usta, te da se koprcala nogama kao brav kad mu prekineš vratne žile. Onda je priskočila Savica Lazareva, umila joj lice iz limenog kaina, istrljala vrat rakijom, i potom je Dušan na rukama, kao malo dijete, odnio u njihovu kuću, čija se listra gotovo dodirivala sa listrom kuće Blagoja Stankova. Tuja je još jedanput vidjela dok je vraćala živô iznad Jabučkoga brijega. On je nije primijetio ili se nije osvrtao. Femija je zaboravila na stoku i na to da mora poitati kući jer pada prvi mrak. Ostavila je stoku u sampas, i pratila ga je upetrk, kao da je nosi vjetar, sve dok nije minuo prema Njegulovu dolu. Poslije je danima navodila stoku prema Krugu i Trnjinama neće li Tuja gdje zazreti. Odustala je negdje između Blagovijesti i Đurđevdana, jer je čula da je otišao u Nikšić, na izgradnju željezare. Dugo je još sanjala njegovo dobrodušno konjsko lice, velike ravne konjske zube i velike šake, ali se više nijednom nije zaslabilo niti joj je bijela pjena udarila na usta.

Od Tripka se nije bojala, kao od ostalih Grebčana. On nikad nije udario nogom u tavulin, povisio glas ili joj rekao ružnu riječ. (Tetka Raduša joj je jednom rekla kad je vidjela Tripka kako bojažljivo ulazi u kuću: *Nema tu čojeka koji ženi ne smije reći - Muč*). Ipak, muškarac je, kakav je god, glava kuće. Ako nema mušku snagu i kuražnost, ima mušku pamet. Tripko je nosio mašnu i šešir, poput njihovog komšije, direktora Muzeja, starog gospodina Dragičevića. Isto onako je otmjeno i on skidao šešir u znak pozdrava. Mogli su ga čuti, ne jednom, kako na uglu Bajove i Ivanbegove ulice, s drugim dostojanstvenim starcem, profesorom Ilijom Bratičevićem, govori neki strani jezik. A i kući je donosio izbljedjele novine i papire sa nekim čudnim slovima, i povremeno ih je čitao i nešto zapisivao. I po drugim stvarima se odvajao od ostalih Grebčana. Hranu je žvakao polako. *Nesojski*, govorio je Vaso Stevanov. I služio se - čak i dok jede kuvani krompir - pirunom i nožem. Nekako s lakoćom, vješto, kao da mu je pribor za jelo izrastao iz prstiju. I prsti su mu meki, mesnati, kao u gradskih gospođa. To su najčudnije ruke koje je ikad vidjela: bijele, kao da u njima nema kapi krvi, sa širokim muškim dlanovima, i dugim, tankim ženskastim prstima. Dlanovi su mu uvijek bili hladni, i malo vlažni, ali uske *obučarske* prsi i mlohavi stomak neobično topli, kao da mu se u utrobi razgorio silni oganj. Otkad je Tripko zaprosio, po cijeli dan, pogotovo po noći, zamišljala je kako će se podati mužu. Pošto su ostali sami prvu bračnu noć osjećala je srce pod dušnikom očekujući da će muž skočiti na nju, strgnuti joj haljinu, obaliti je i staviti joj onoga gladuna među noge. Ali, on se počeo mirno skidati i slagati odjeću, poput žene. Prvi je legao u krevet, i samo rekao: *Dođi*, Pošto joj je stavio ruku na mrki gusti busen među noge pokušao je poljubiti. Ona je okretala glavu na stranu, puštajući ga da joj ljubi lice vrat, sise. Poljupci u usta su joj

bili gadljivi. Vjerovatno da je to običaj u toj stranoj zemlji iz koje je došao, mislila je. Tetka Raduša joj je pričala da su Talijani maniti za ženama. U doba okupacije, nasrtali su na sve žensko što je moglo dohvatiti kvaku na vratima. Neke cetinjske djevojke nijesu ostale ravnodušne na galantnost latinskih ljubavnika. Poslije rata odmazda komunista prema *talijanskim kurvama* je bila surova. Neke su samo očišane do glave, kao čuvena prostitutka Miluša Gligorova, koja se prvih sedam dana poslije oslobođenja grada sakrila od partizana na šufit jedne kuće u Zmajevoj ulici, dok nije prošao prvi val odmazde. Druge su, kao tobožnja ljubavnica okupacijskog guvernera Pircia Birolija, šesnaestogodišnja ljepotica koja je s majkom posjećivala talijanskog generala, strijeljane po presudi prijekog ratnog suda. Femiji nije smetao nijedan prirodni miris, ljudski ili životinjski - ona je u staroj kući spavala na slamenoj postelji iznad krava - ali, Tripkova sluzava tekućina koja bi joj ostala na preponama mirisala joj je, tačnije baždela, gore od prčevine starog jarca, i jedva je čekala da svane i da muž, po običaju žurno i bez riječi ustane, obrije se, i ode u *Crmnicu*, na prvu jutarnju kafu. I rakiju. Onda je brže-bolje iskočila u dvorište, napunila na česmi kain hladnom vodom, i plaknula bedra, stomak i pičku. Dok je došla na Cetinje, ako je kiša nije oprala, kvasila je tijelo jednom u pola godine. Ipak, njena svijetla koža se nije znojila niti je odavala kakav težak miris. Bila je suva, kao štavljena ovčja čapra.

3.

Odrastanje dječaka i razvod

Tek kad su se rodili Mato i Kićun, prkosni i uporni dječji plač nagovijestio je da se ponovo probudila - naizgled iskopnjela - *manita krv Tujovića*. Kako su se dječaci dohvatili nogu i počeli po cijeli dan juriti po uskom dvorištu, koje je svuda opasano zidom ili listrama susjednih kuća, Tripko se vraćao doma sve kasnije, sve pijaniji, i sve ćutljiviji, i isto tako je nečujno ujutro odlazio na jutarnju rakiju u kafanu *Crmnica*, čuvene I Kane Tomašević, gdje su se okupljali nešto otmjeniji gradski boemi, opštinski i policijski činovnici, građevinski preduzimači, te nekoliko imućnijih seljaka, koji su gradili kuće u predgrađu i bučno - da bi ih vidjeli svi gosti kako podeblje svežnjeve novca vade iz takulina - društvo čašćavali pićem. Potom se tačno u sedam sati upisivao na portirnicu republičkog Arhiva, a poslije radnog vremena, obično sâm ili s Pavlom Aladinom, kustosom u Biljardi, išao u *Feribot* na ručak. Kasnije se vraćao kod I Kane, i nausput popio još dvije loze u novootvorenoj kafani Bata Kovača. Dva dana prije nego što su sinovi napunili pet godina Tripko je, dok je Femija đetiće bila izvela da se igraju u Vladičinoj bašti, bez vidljivog razloga i objašnjenja, u dva velika crna kofera koja je donio iz Italije 1940, spakovao dva crna odijela, donji veš, i najmanje pedeset kila nekakvih ispisanih teka, papira i novinskih isječaka, koji su bili zatvoreni dvostrukim katancem, i otišao zaboravivši za sobom zatvoriti ulazna vrata i ostaviti rezervni ključ. Femija je tek treći dan poslije Tripkovog odlaska shvatila da joj se muž neće vratiti, ali sinovima, zato što su bili mali i nezinteresovani, nije kazala da ih je napustio otac. Dječaci su, pak, mnogo kasnije primijetili da je otišao. Ali, nijesu se mnogo uzbuđivali: ne više nego da je neko s ona dva crna kofera odnio kredencu ili

onu sablju, tobož zaplijenjenu od nekog austrougarskog natporučnika (tobož zamjenika viteškog majora Konruga), koja je visila na zidu *di fronte* ulaznih vrata, iznad fotografije đeda Dunjaša u narodnoj crnogorskoj odori. U početku, dok još nijesu mogli jasno razlučiti kakva je on to osoba i koja je uopšte uloga oca u porodici, toliko im je bio nezanimljiv da ga ni među sobom nijesu pominjali. Kasnije su u razgovorima s drugim, na spomen oca, hitro pretrčavali na neku drugu temu. Mato je jednom, preturajući nešto po *spavaćoj sobi* u kojoj su nekad spavali Tripko i Femija, u natkasni pored prozora našao jednu fotografiju, na kojoj stariji gospodin sa tamnim polucilindrom u naručju drži debeljuškastog crnoputog mališana. S desne strane stajala je postarija gospođa otmjenog držanja, a s lijeve tanka i elegantna mlada žena. Mato je vjerovao da je to morao biti mali Tripko, *mamma*, *nonno* i *nonna*, i da je fotografija iz vremena nakon što je Dunjaš - isto tako kao što će njegov sin poslije četrdeset pet godina iznenada i bez objašnjenja napustio ženu i pobjegao za Buenos Ajres. Nije nevažno napomenuti da je Patricijin rođak *onorevole* Patricio Rivera, uprkos Vladinom dekretu o protjerivanju svih crnogorskih političkih emigranata, bio isposlovao *permesso di soggiorno* za pustolovnog zeta. Gledajući ovu neobičnu, na rubovima iskrzanu fotografiju, razmišljao je, je li to malo biće, osim kod njegove majke, tužne apotekarske kćerke iz Kazerte, koja se poslije odlaska naprasitog *Montenegrina* udala za sitničavog i iskompleksiranog narednika porijeklom iz Ređo Kalabrije, moglo ikad kasnije kod neke druge osobe izazvati osjećaj bliskosti i ljubavi. Najprije zbog toga što on nije bio u stanju osjećati ili pokazati bliskost prema drugim bićima: nikad nije zagrlio i pomazio sinove, ispričao im neku priču, donio kesu bombona. Štoviše, gledao ih je odbojno, pogotovo kad bi halapljivo jeli, ili se potukli oko toga ko će prvi, iz majčinih ruku, dohvatiti medenjaka, jabuku, ili komad hljeba i masti s cukrom. Na oca ga je, ustvari, podsjećao jedino veliki kuhinjski otoman: zapamtio je da je većinu vremena u kući provodio ležeći na njemu, kunjajući ili tobož bistreći *Borbu* i *Politiku*, i podvlačeći određene pasuse, koje je kasnije rezao velikim nožicama. Femija je samo jednom, prve nedjelje poslije muževog odlaska, u prisustvu tetke Raduše, zabrinuto, više kao za sebe promrmljala, da ne zna kako će svo troje preživjeti od bijedne plate čistačice u sudu. No, ove brige se lišila uskoro, jer je Tripko svakog prvog u mjesecu slao onoliko novca koliko je davao i dok su živjeli zajedno - trećinu plate - za izdržavanje dječaka. On je petnaestak dana prije nego što je odlučio napustiti familiju, iznajmio jednu sobicu u potkrovlju jednospratne kuće na uglu Bulevara Lenjina i ulice Pavla Rovinjskog, preko puta Banskih stanova. Jednom se povjerio u velikom piću - premda su još u doba okupacije skojevski ilegalci kojima je dostavljao tajne planove i razgovore, iz štaba nacionalističke Katunske brigade, vjerovali da alkohol ne djeluje na njegov nervni sistem - da su ga odmah, čim ih je ugledao, užasavala ova dvojica uvijek gladnih i zločestih dječaka. (Što se tiče njegovih špijunskih aktivnosti, pukovnik Ozne, Šaro Brajović, kasnije je govorio da su sumnjali da je one iste podatke, iz štaba Krsta Popovića, koje je dostavljao partizanima prenosio i sumnjičavom Ovrinom *tenentu* Luki Macoli). Znao je da će ga, kolikogod se Femija trudila da ga sačuva od svih kućnih obaveza, dva neukrotiva mala besprizornika natjerati da se odrekne onih navika čiju dragocjenost poznaju samo oni koji su mladićko i zrelo doba provodili u samoći. Zato se ne bi s pouzdanjem moglo

tvrditi, i da su dječaci bili drugačije naravi, da bi se otac savio oko njih. Jer, kad je prvi put vidio sinove poslije rođenja - imali njegov veliki kljunasti nos i visoko čelo sa zaliscima – spavali su, ali su mu bili na isti način tuđi, kao i kad je prvi put vidio oca na fotografiji, koju mu je *mamma* Patricija, kriomice od svog drugog muža, karabinjerskog *sergentea maggiore* Fabricia Rovera, pokazala prije nego je počeo pohađati prvi razred gimnazije u Fijumi. Eto, još jedan razlog zašto je ostala priča da nijesu Tujovići bili tuđi samo ostalim Grebčanima, nego su i međusobno, jedni u drugima vidjeli strance i suparnike.

Femija je tiho i uporno, bdjela pored svojih dječaka. Mato ne pamti da je za dnevi vidio da, katkad sjedne, osim kad je ručala ili pila jutarnju kafu. Stalno je nešto, najčešće beskorisno, slagala, prala i premetala po kući i dvorištu. (Tetki se jednom povjerala da je kuća za nju kao zatvor, i da još otkad je bila dovela u Banske stanove, pored ostalih gradskih kuća, naročito onih spratnih sa trokrilnim prozorima, prolazi sa velikim strahom.) No, godine koje su prolazile nijesu je mijenjale. Nije starila. Nijedna sjedina joj nije prošarala kosu, a lice joj je ostalo bijelo i glatko, kao i prije četrdeset dvije godine, kad su je Vaso Stevanov i Joleta Golubov, Dunjašev drugobratučed, koji je Tripku krvno bio bliži od Vasa, doveli u Ivanbegovu ulicu. U djetinjstvu je, oponašajući zvjerinje koje su se prikradale stoci naučila da stoji na mjestima gdje se ne primjećuje. Uvijek bi odnekud iskočila da sinovima bude s ruke: da ih nahrani, opere robu, ispegla, ispere alkoholom posjekotine na licu zadobijene na bokerskom sparingu ili u uličnoj tuči, dočeka u sitne sate i isprati na put. Ipak, nikad ih nije pitala gdje to odlaze, niti ih je pokušala nešto savjetovati. Istina, dok su napunili pet godina, ponekad bi u dvorištu s njima igrala neke čudne igre, oborila bi ih na zemlju, gilićala ispod pazuha, onda im bježala, pa ih opet oborila na trbuh ili na leđa, sve tako dok obojica nijesu toliko iznemogli da se ne mogu pomjeriti. Onda bi ih, onako zanemogle ponovo zadijevala, neumorno poskakujući, kao podivljalo ždrijebe. U ovoj neobičnoj igri, pjevala je uvijek istu pjesmu: *Ptu mile kobile/ kudijen ste odile/ niz Šiškovu dolinu/ što vi Šiško rađaše/ oštra koplja lomljaše...* No, poslije Tripkova odlaska nikad se više s njima nije zaigrala: tetka joj je jednom, s posebnom važnošću, u poluglasu, naglašavajući svaku riječ kazala da kad kuća izgubi odraslu mušku glavu - *kakva gođ bila*, morala je pakosno naglasiti Raduša – žena dobija novu odgovornost i ozbiljnost. Nove obaveze su je, ipak, i u tetkinim očima, nekako još više smanjile: potpuno je ukrotila onaj davni osjećaj neobuzdane slobode, kada je gotovo ne dotičući zemlju iznad Krstače i Vidakovica, zaskakivala i vraćala goveda da ne poaraju Nikolinu dolinu, iz čije se crvene zemlje rađao rumetin kakvoga nije bilo do Ligunara. Samo je poslije ponoći, u suknenom kombinezonu, tiha i oprezna kao lisica, ulazila u sobu da provjeri jesu li im stopala pokrivena debelim jorganom punjenim ovčjom vunom, koji je šila tetka Gospava, sestra Radušina. Upisala ih je, prema propisima, u osnovnu školu *Njegoš*, iako je tog jutra sa strahom nekoliko puta obigrala oko kamene zgrade, prije nego je s izvodima iz matične knjige rođenih blizanaca, koje joj je iz mjesne kancelarije Bata donio Milan Ilijin, pristupila u veliki školski hodnik tražeći sobu za upis u prvi razred. Uredno im je kupila novu odjeću i knjige, ali nikad ih nije pitala što to uče iz onih šarenih udžbenika, kakvim će

uspjehom završiti školsku godinu, ili misle li nastaviti školovanje. Od nje niko nije ni očekivao više nego da obezbijedi sinovima da budu obučeni, obučeni i siti. Mislila je da je to njima dovoljno, jer su od dobre japije, od zdrave race. To je dovoljno, ako ima nafake, da se od njih načine valjani ljudi. Eto, i Labud Nikičin je samorast: od devet mjeseci je izgubio oca - Nikicu su bjelaši ubili u Božićnom ustanku 1919, u pokušaju oslobođenja Cetinja, iznad Orlova krša - dok mu je majka Savica, rodnom iz Pješivaca, bila neradna i neuredna (Grebčani bi rekli *glibulja*), pomalo i salamastrana, a on je po svemu među najboljim Grebčanima i Katunjanima. Mato i Kićun su kasnije, kad su već mogli izračunati majkina primanja i izdatke koje je svake godine odvajala da bi ih spremila u školu, bili u čudu odakle joj prvog septembra dvostruko više novca nego što su bila njena primanja, zajedno sa Tripkovom alimentacijom, i kasnije njegovom umanjenom posmrtnom penzijom, koja je do punoljetstva glasila na Matovo ime. Novac je jedino mogla dobiti od tetke Raduše, koja je zaradila boračku penziju i invalidu, jer je u vrijeme rasula Narodnooslobodilačke borbe u kasnu jesen 1941, više od mjesec dana donosila hranu Nikoli Krstovu i njegovim drugovima iz Štaba Lovčenskog partizanskog odreda, u jednom kućištu na Bojanje brdo, gdje će šest godina kasnije u borbi s komunističkim oficirima biti ubijen Nikolin otac, vođa nacionalista Krsto Zrnov. Majkine finansije će im ostati zauvijek nerazjašnjen, i kasnije će biti glavni povod njihovih rijetkih porodičnih šala, jer su dječaci rano naučili da ne pitaju ono što im se ne kaže, pa i da njih dvojica, gotovo do puberteta, među sobom ne razgovaraju ni o onim smiješnim neostvarenim maštarijama s kojima se djeca njihovih godina glasno i bezazleno hvale. I u tome su prava tužovička traga, koja je i od najrođenijih, kao zmija noge, čuvala beskorisne, nevažne, i često nastrane tajne, da bi se poslije neznancima i žbirima povjeravali za stvari koje će im na kraju otprilike i glave doći.

4.

Femija i tetka Raduša

Dok se Mato ujutro tuširao, Femija je bojažljivo kao da ulazi u neki mauzolej ili u prodavnicu kristalnog posuđa – mijenjala posteljinu i čistila onih par dosegljivih, nezatrpanih kvadratnih metara starog parketa od jelovine, uz to pazeći da slučajno ne dotakne neku knjigu ili papir. Sve je to radila brzo i tako pažljivo da Mato, ako je ne vidi da ulazi u sobu, s obzirom na njegovu zanesenost, ne bi ni primijetio da je u međuvremenu, nešto čistila i raspremala. Zazirala je od sinovljeve ćudljivosti, ali još više se plašila samih knjiga. Ona je jedva, u školi u Trnjinama, uz strogi nadzor mlade učiteljice - skojevke, koja je bila rodnom iz Čeklića, na poslijeratnom tečaju uspjela naučiti sricati ćirilica slova i potpisati vlastito ime i prezime. Kroz oškrinuta vrata pogledavala bi prema Matu, misleći kako je to velika sreća, ali, boga mi, i muka, satima buljiti u te hartije. Ponekad je, onako lakonoga, na vrhovima prstiju, ulazila u sobu, dok je Mato bio izvan kuće: sjela je na krevet i gledala korice knjiga, njihovu boju, tiskane linije i slike, ali najviše su je okupirala slova, njihova veličina, debljina i oblik. Knjige je razlikovala prema obliku slova a ne po naslovima. Naslove knjiga nije

čitala, jer je znala da većinu ne razumije. No, jednom je tetka Raduša (ustvari ona je Femijina a ne Matova tetka) - koja je više iz dosade nego zbog stvarne potrebe, poslije Matova odlaska u Budimpeštu - pokušala dovesti sobu u red. Tetka se nije udavala, i kao većina starih djevojaka bila je muanata i tvrdoglava: od svega više je mrzjela prljavštinu i neurednost. Femija je drhtala pred njom, ali i sva bliža rodbina. Govorili su, *bolje je da te brzi voz pregazi nego da se Tetki zamjeriš*. Mjesec dana prije nego što će se Femija vjenčati, tetka je dovela u svoj stančić u suterenu zgrade u kojoj su nekada živjeli činovnici Zetske banovine, da je nauči pravila i običaje gradskog života. Posebna je priča koliko je sa ma tetka mogla usvojiti novih regula u tih četrnaest poslijeratnih godina. Mnogi su se čudili otkud jedna nepismena seljanka, i pritom neudata u ovoj elitnoj zgradi, koja je još prije rata imala etažno grijanje i velika kupatila sa luksuznim kadama. Tetka se jednom Femiji povjerila da je u noći između 13. i 14. novembra 1944. prilikom oslobođenja Cetinja, ušla sa šmajserom u stan policijskoga pisara Rajovića. Pepeo u šporetu je bio još topao. Na ploči šporeta, iz prazne teče, izbijao je zadah zagorjelog mlijeka. Policijski pisar je očigledno u žurbi napustio stan. Raduša je odložila šmajser, i mrtva umorna, onako obučena, legla u pisarev krevet. Kako tada tako i dan danas. Nekima je bilo čudno da nije niko u Savezu boraca ili u Partiji postavio pitanje otkud ona u tom stanu pored toliko zaslužnih partizanskih porodica. Čini se da je presudila tetkina teška narav, i javno priznanje Veljka Mićunovića, da je Raduša u najtežim trenucima dezorijentacije partizanskog pokreta spasila nekoliko važnih ljudi iz štaba Lovćenskog odreda.

Ne zna Femija je li imala teži trenutak u životu nego kad joj je tetka pokazala dvije, u njenim očima, ogromne kamene zgrade, i rekla nešto poput: *Eto, mi ćemo ovđe*. Da se nije toliko bojala od tetke, i da se imala gdje vratiti, sigurno bi pobjegla. Odjednom je osjetila kako joj trnu šake. Mislila je da se tako osjeća i zvijer kad upadne u zamku. Sjeća se da je godinu uoči rata vuk poklao trideset brava Marku Vukovu, i da su Lipljani i Radekušani poslije deset dana dovukli u Plijevor strvinu jednog prestarjelog magarca. Drugu noć se zvijer oprezno pomolila, prišunjala se krepalom magaretu - i upala prednjim nogama u postavljena gvožđa. Paleta Lazarev je predložio da ga ne ubiju odmah. Da se na poseban način osvete zvijeri koja je poklala njegovom ujaku cijelu torinu stoke. Ostavili su ga tako sedam dana i noći. Vuk je noću zavijao, na mahove, nalik na prigušeni jauk žena koje se opraštaju od najmilijih. Osmi dan, kad je zvijer iznemogla od straha i gladi, Paleta mu je zaskočio s leđa i okačio mu za vrat veliki ovnujski čaktar. Vuka je izbezumio zvuk zvona, izvijao je vrat i glavu ne bi li se nekako oslobodio čaktara. Što se više koprcao zvono je sve jače odjekivalo. Poslije pola sata vuk se srušio mrtav. Prepuklo mu je srce od straha. Femija se, čim je tetka pritvorila vrata stančića u suterenu, osjetila kao da su i na nju, poput one tužne zvjerinje, stavili u gvozdene mengele. No, tetka joj nije dozvolila da previše sažalijeva samu sebe. Prvo je zadužila da pomete podove, potom da sav namještaj prijede mokrom krpom. Onda je učila kako se prokuvava bijelo rublje, i na kraju je stiglo peglanje. Začudo Femija je, pored urođene brzine i izdržljivosti pokazala i spretnost u ovim poslovima. Opeglala je čaršave i tetkine košulje kao da to već radi godinama. S druge strane, spremanje jela je bio veliki problem: iako je pažljivo slušala onih

nekoliko tetkinih recepata (to su bila seljačka jela, osim musake i ćufti koja su se spremala od mljevenog mesa), pomagala joj u pripremi povrća, pokušavala zapamtiti koliko začina, masti, soli, treba staviti, kako ispeći krtolu i meso. Ali, svako jelo koje je ona sama spremila bilo je neslano ili presoljeno, premasno ili zagorjelo. Tetka je još morala naučiti kako se održava lična higijena. U Radekuši, u to vrijeme još nije bilo klozeta, pa su nuždu vršili iza neke međe, pored grmena, na oheru iznad kuća, slično ostaloj marvi. Femija se isprva čudila, zašto se ljudi u gradu toliko peru i kupaju. No, ubrzo je osjetila neugodnost smrada prljavih i neurednih gradskih ljudi. Za razliku od njih, neoprana tijela ljudi sa sela su odisala mirisom zemlje i stoke. Stoga se morala pomiriti sa sudbinom da će se morati kupati svake subote, i jednom mjesečno podrezivati nokte. Vremenom se privikavala na gradske regule, iako će još dugo noću sanjati kako bježi preko Pišteta i Petrova Dola prema Resni i Radekuši. Kad god bi je sustigla gradska potjera probudila se u znoju. Ipak, laknulo joj je, kad su je doveli u Ivanbegovu ulicu. Više nije morala susrijetati one uvijek ozbiljne muškarce u odijelima i njihove žene sa anduliranom frizurom, i u suknjama koje su jedva dosezale čašicu koljena. Tetka Raduša joj je rekla da su se posljednjih dvadeset godina u Banskim stanovima promijenile četiri grupe stanara. Prvo su banske činovnike zamijenili sljedbenici okupatora - u stanu iznad tetkinog u ratu je živio jedan daleki rođak *regine* Jelene sa svojom ženom Rimljankom, koja je sa sobom bila donijela veliki koncertni klavir - poslije oslobođenja su se uselili mahom komunistički glavari, a kad se Vlada preselila u Titograd, naslijedili su ih opštinski partijski funkcioneri i rukovodioci kulturnih ustanova. Femija je jedva razumjela zašto su jedni dolazili a drugi odlazili, ali kad god je upravela pogled prema vratima familije Krivokapić na prvom spratu, koja su toliko visoka da je kroz njih mogao projahati, da se ne saginje, najviši Crnogorac na osedlanom konju, znala je da ko god se tu uselio prijethodno je bio stekao nekakvu moć i uticaj.

Između Mata i tetke je oduvijek tinjala netrpeljivost i prezir. To neprijateljstvo je bilo zatomljeno nekom teškom ćutnjom koja se mogla svaki čas izvrgnuti u graju, tresku, optužbe. Nije u toj tišini, kao između Tripka i Femije, bilo nikakvog sporazuma, ni osluškivanja onog drugog. Tetka je u Matu vidjela još jednog izroda - da nije bilo Kićuna ona bi rekla da se trag Tujovića iskopala - a on je nju smatrao drskom i samoživom babom koja će svuda metnuti nos. Zato je tetka, tek kad bi otišla u Radekušu - obično je to bilo u sedmici između Prvoga maja i Đurđevdana - u njenom povjerljivom kružoku, s neudatom sestrom Gospavom, i takođe usjedjelicom, sestrom od tetke Stanom, nadugo raspredala čudnu prirodu i ponašanje Femijina sina, koji je izgleda još nastraniji od oca, i po cijeli bogovetni dan bulji u nekakve knjižurine, nešto zapisuje, a na ostale gleda prezrivo, svisoka. Posebno se zanjela slikovito opisujući nedostojni izgled *Matove kamare*, bez bijelih zidova. Eto, svake druge godine su krečili cijelu kuću, samo u Matovu sobu moleri nijesu ulazili već dvadeset godina, jer su zidovi sakriveni knjigama, a do onog parčeta plafona, koji se još mogao vidjeti, nijesu mogli doprijeti sa molerskim stubama da ne bi srušili police ili bojom oštetili korice knjiga (tetka je govorila da toliko knjiga, u vrijeme njene mladosti, nije imao ni neki Risto Markov, koji je među Grebčanima ostao za uklin, jer

je cijeli dan i noć čitao nekakvu knjižurinu, dok je stoka gladna i žedna blejala zatvorena u torini). Kao što već napomenusmo, Raduša se jednom osmjelila - njoj nikad nije falilo smjelosti i bezobrazluka - dok je Mato bio na putu a Femija u branju pelina na Pištetu, da konačno, koliko - toliko, dovede sobu u red, i po svom osjećaju važnosti poslaže razbacane knjige: na jednu stranu stola stavila je tvrdo ukoričene rječnike, leksikone, djela književnih i filozofskih klasika, onda one broširane i tanje, zatim "pjesmarice", i na kraju bilježnice i papire. Matu je poslije ovakve tetkine klasifikacije biblioteke bilo potrebno mjesec dana da može ponovo, onako na slijepo: dodiranjem prstiju, nepogrješivo prepoznati svaku knjigu, rječnik, bilježnicu. Toliko ga je razbijesnila tetkina drskost da joj je zaprijetio, ako se još jednom usudi, samo da uđe u njegovu sobu da će je iz kuće izbaciti, s noge na nogu, s glave na guzicu. Ova prijetnja je očigledno bila veoma sugestivna, jer je na Femijino veliko zaprepašćenje, tetka ćutala kao đaćić kojega uhvate u nevaljalstvu. Kad se Mato, poslije punih deset godina vratio na Cetinje, u martu 1999, našao je na svom pisaćem stolu sve knjige, čak bilježnice i papiriće na istom mjestu, kao što ih je ostavio one noći između 13. i 14. februara 1990. kada je trčeci uletio u sobu i uzeo crveni pasoš, koji je krio u jednom tomu *Etimologijskog rječnika*, Petra Skoka. Zatvarajući vrata za sobom primijetio je Femiju. Malo ga je kosnula prituljena usplahirenost u njenim svijetlim očima.

- Javiću se. Ako me ko bude tražio, nijesi me vidjela od neđelje - pokušao je to kazati mirno, iako je Femija već bila istrenirana da sačeka milicijsku patrolu s nalogom za pretres u svako doba dana i noći.

- Javi se Kićunu - rekla je tiho, brižnim i toplim tonom, kakav ranije nije mogao čuti.

Nije joj ništa odgovorio. U trenutku se ljutnuo zbog toga što je Femija vjerovala da je on još nesposoban da brine o sebi, i da će sâm - bez brata - propasti u bijelom svijetu.

Skoro će proći godina ipo otkad se vratio na Cetinje. Sedmi dan poslije Matovog povratka Nato pakt je napao nepriznatu SR Jugoslaviju. On se ustvari vratio zbog očekivanog rata, koji bi mogao iskoristiti za svoje ciljeve - pokret za nezavisnost. Ako se odustane od ratnih namjera, u posljednji čas, i Rusi nešto isposluju tajnom diplomatijom, kako se spekulisalo, konačno će se posvetiti prikupljanju građe, u Državnom arhivu i Centralnoj biblioteci, za svoju novu prozu. (Svi su već bili zaboravili njegovu jedinu, tanku, ali iznenađujuće darovitu zbirku kratkih priča, u izdanju beogradskog *Bigza*). Zasitilo ga je - a više nije imalo ni svrhu, jer suverenisti su postali većina - teoretisanje o nacionalnom pitanju. Povratak literaturi poslije petnaest godina osjećao je kao veliku, dosad najveću avanturu. Veliki trotomni roman o svojoj porodici, kojoj je Sveti Petar Cetinjski natovarao na pleći teško breme prokletstva, zamišljao je kao sopstveno iskupljenje, konačno kao alibi za dosadašnje zablude, osrednjosti, promašaje. Literatura, za razliku od ideologije i politike, osrednjostima i promašajima može dati viši smisao. Zato je svih ovih godina dok je proučavao

kompleksne fenomene kolektivnih identiteta, imao određenu mentalnu podvojenost. Paralelno je, onako u glavi, da nikad nije zamrčio na hartiju nijednu rečenicu, razvijao fabulu romana. Ništa nije bilježio, iz straha da se neće moći zaustaviti u pisanju dok ne okonča posljednje poglavlje. Najviše se lomio oko toga na koji se način najbolje prebaciti iz propagandističkog i racionalnog ideološko - političkog diskursa u metajezik neidentičnih stvarnosti, privida, iluzija umjetničke proze. Onda je zaista počeo posljednji najavljeni rat. Prvi u povijesti u kojemu se kopnene i pomorske vojske nijesu imale prilike sukobiti. Istorijska je ironija, mislio je Mato, da avioni onih zemalja koje su prije osamdeset godina omogućile Srbiji da sruši malo crnogorsko kraljevstvo, danas pomažu da se ostvare njegove, ali i Dunjaševe emigrantske fantazije. U gradu je vladala potpuna konfuzija. Iako u Cetinju nije bilo vojnih ciljeva za Nato avijaciju, niti namjere da Alijansa iz vazduha bombarduje podlovcenski kraj, topovi Vojske Jugoslavije na brdima iznad grada nijesu bili cijevi usmjerili u pravcu mogućeg naleta neprijateljskih aviona, nego prema istorijskom jezgru stare crnogorske prijestolnice. U hotelu *Grand* je bio stacioniran bataljon rezervne policije lojalnih Vladi u Podgorici. Sve je ličilo na početak rata u Sarajevu, prije tačno sedam godina. Srećom, Nato alijansa nije blefirala, kao u vrijeme rata u Bosni. Slobodan Milošević je to znao, i masakr se nije ponovio. Sedam dana poslije potpisivanja Kumrovačkog sporazuma, koji je ustvari bio Miloševićeva kapitulacija, Mato je vratio maskirnu uniformu i kalašnjikov bivšem vojnom poručniku koji je postao zamjenik lokalnog komandira policije. Zamjenik komandira Vučković mu je, na preporuku Boba Bogdanovića, koji je formirao mali paravojni odred, dao pušku i sto metaka. Bivši poručnik Vojske Jugoslavije nije mogao sakriti nepovjerenje: i kad mu je vratio oružje ostao je uvrjedljivo hladan i distanciran. *Da je zagustilo ovaj bi mi pucao u leđa*, pomislio je Mato.

Već do Vidovdana 1999. iz grada se povukla vojska i policija, i Matu se učinilo da napokon može sjesti za svoj stari sto sa zelenom pločom - koji je bio nasuprot kreveta, istina nešto širi od postelje – da smisli početak romana. No, nikad nije napisao više od jedne rečenice, koju je poslije brisao. Svaka rečenice na kompjuterskom ekranu izgledala mu posve uopštena, suva, neduhovita. Činilo mu se da je previše ličila na njegove publicističke tekstove i pamflete, koje je objavljivao pod pseudonimima Vjenceslav Čukić i Lazar Mutap. Prije nego što će ga oboriti san, još jednom je, pomalo sujevajno, onako nasumice, uzimao u ruke knjige čije je stranice označio tanko izrezanim papirom, i počeo čitati napreskok, tražeći onu bogojavljenku rečenicu iz koje će poteći moćna i zanosna storija.

5.

Ljetnje avanture

Za ovu, dvijehiljaditu godinu od rođenja Isusa iz Nazareta, neki stari proroci su tolkovali da će se dogoditi smak svijeta, i na Cetinju je u avgustu – kao rijetko kada - temperatura prelazila trideset peti podiok. Nebeska jabuka je nemilosrdno pržila i

goru i vodu: beton i pržina u dvorištu bili su tako vreli kao da je neko stavio vatreni ražanj u zemlju. Znoj koja je prosto liptala iz njegove inače suve kože dodatno mu je slabila volju i koncentraciju. Da bi se nekako trgnuo iz apatije ustajao u sami cik zore, prije pet sati, i radio jutarnju gimnastiku, sklekove i pet rundi udaranja u bokserki džak i krušku, koji su visili na dva kraja šipke zavarene na gvozdenom stubu u obliku slova T, koju mu je postavio Miro Vrabec. Poslije jutarnje gimnastike, satima se onako izležavao na uskom gvozdenom krevetu sa željeznom šuštom ispod stramacu, tek nešto širem od njegovih ramena. Uvijek mu se, makar zakratko, poslije treninga i tuširanja vraćalo dobro raspoloženje. Prijalo mu je osluškivanje ubrzanog kolanja krvotoka: taj osjećaj umornog, a istovremeno neobično gipkog i lakog tijela davao mu je samopouzdanje. I misli su postajale jasnije, nekako razložnije, ponekad lucidnije. Još od gimnazijskih dana, kad god je osjećao tjeskobu, pred neku važnu odluku ili sastanak, oblačio je trenerku, trčao i sparringovao do iznemoglosti.

Suri je Matu gotovo svakodnevno dosađivao: *Hoćeš li sa mnom u Budvu*. Mato je, kao da se brani od kakve dosadne muve, samo mahnuo rukom, i iznalazio nekakve, uglavnom nesuvisle izgovore, koji ga srpječavaju da se pomjeri iz sobne hladovine. Nekad je volio plivanje, uživao je u morskoj vodi koja je opuštala njegove skrtnute mišiće i smekšavala napregnute nerve. Tijelo mu je bilo još čvrsto i skladno srezano - izgledalo je deset godina mlađe od doba koje je zaista imao - s prvim naznakama masnih naslaga oko bokova, ali je već nekoliko godina osjećao nelagodnost u vreći obnaženih tijela na plažama i u ljetnjim baštama. Od Tujovića je zasigurno, posebno od oca, a možda i od đeda, naslijedio određene fiksacije i sklonost ka pretjerivanju iako je, za razliku od njih mogao istovremeno posmatrati i pokušati razumjeti više protivrječnih stvari. Najednom ga je počelo čuditi kako vremešni, kuljavi ljudi, posebno žene, imaju smjelosti da svoje otromboljene tjelesine izlažu suncu, uprkos pogledima mnoštva svjetine. Mislio je da onima koji ne osluškuju tijelo, i imaju nemaran odnos prema sopstvenoj pretilosti, nedostaje taktilnosti, i estetske rafiniranosti uopšte. Ljubo Džin, koga je u osnovnoj školi branio od snažnijih nasilnika, pa i od samog Kićuna, tankim posprdnim glasom, koji je u posljednje vrijeme malko ohrapavio od duvana i važnosti statusa profesora geografije u gimnaziji, pravio je viceve na račun ove opsesije, nabrajajući mu koliko je istorija umjetnosti, književnosti i filozofije prenapućena gojaznim genijima, i da su predrasude prema debelima jednako smiješne kao, recimo, tvrdnje da žena ili crnac ne mogu biti filozofi. Ali, ponekad je i sâm Džin padao u vatru, iznerviran Matovom neosjetljivošću na racionalne argumente, i onda je počeo naširoko raspredati kako ljudsko tijelo, njegove kosti, meka vlakna, krvotok, ne ovise toliko od duše, koliko su imaginacija i duh uslovljeni sokovima tjelesnog i materijalnog. To jest, duh traži, osluškuje tjelesnost, dok ga strast, požuda ili lijenost ne ophrvaju, potčine. Stoga su askete toliko ozlojeđene na hedonizam i uopšte na svaku vrstu lakomislenosti. Niko bolje od njih ne zna cijenu onoga čega se dobrovoljno lišavaju.

Mato je, kao i Kićun, uostalom, kao i sama Femija, mrzio ljude koji su se smatrali uspješnim i moćnim. S tom razlikom, što im se Kićun potajno, katkad i javno, divio, a

Femija nije ni bila svjesna svoje zlovolje. Posebno je bio kivan na one koji su svoje prednosti neumjereno i neumorno pokazivali drugima. Onespokojavala ga je i sama pomisao na bezbrižno i lakomisleno brbljanje svijeta koji je umislio da je postao nešto važan, jer je uspio skupiti novac za ljetovanje u nekom pansionu druge kategorije. Još više je, u vrijeme dok se još nije bio čestito ni zamomčio, prezirao bogate turiste koji su odmarali u *Maestralu* i na Svetom Stefanu. I poslije toliko godina zlorado se, čak ponosno, prisjećao svojih maloljetničkih avantura zbog kojih je umalo zaglavio u zatvor. Bio se zaposlio, u vrijeme ljetnjeg raspusta poslije drugog razreda gimnazije, zajedno s Kićunom i Ljubom Cucom, na miločerskoj plaži. Svako jutro su postavljali suncobrane i ligeštule gostima i pomagali starijim radnicima u ostalim pomoćnim poslovima čišćenja plaže, transporta ambalaže i gajbi za obližnji restoran, itd. U vrijeme ručka ili poslije ponoći, dok su se bogataši sa mladim ljubavnicama ili dokonim i živčanim ženama zabavljali u hotelskom kazinu, pili martel na ljetnjoj terasi Svetog Stefana ili šetali miločerskom šumom, on i Kićun - Ljubo je čuvao stražu - drsko i samouvjereno su uskakali u elitne miločerske apartmane. Krali su samo novac i skupocjeni nakit. *Kartijeove* ogrlice i narukvice prodavali su, gotovo u bescjenje, za manje od deset odsto stvarne vrijednosti, uvijek pijanom ali lukavom i povjerljivom Janjevцу Gašparu Kodiću, koji je imao zlataru pored hotela *Mogren*. Gašpar ih nije odao, iako ga je inspektor Mugoša iz budvanske milicije, isprva nagovarao nudeći mu prijateljske usluge, a onda mu je grubo prijetio da prizna ono što milicija već zna, samo joj trebaju materijalni dokazi: da su mladi Tujovići njemu prodali satove i nakit iz vile 215. To ljeto, 1977, napravljena je opsežna istraga o krađama u hotelima koji su i danas ponos crnogorskog turizma. Cetinjski inspektor za maloljetnički kriminal, Dojčilo Gagović, dostavio je budvanskoj miliciji njihove dosijee. U već podebljim fasciklama notirane su teške tuče sa "hladnim oružjem", pajserima, noževima, i čak vatrogasnim sjekirama, kao i to da su postali podmladak zloglasnih *tica rugalica*, koje predvode Luka King i Ljubo Derenac. Ipak, u prošloj godini, nijesu bili u krugu osumnjičenih za nekoliko nerasvijetljenih pljački samousluga i kioska na Cetinju. Onda ih je počeo opsijedati Đanko, sitni šaner, i predlagati im da orobe vilu direktora kazina u *Maestralu*, Šveđanina Orsona. Bilo je naravno providno da ga šalje murija, pa su izigravali naivčine, balavce koji su poput seljačkih momčića toliko zaslijepljeni miločerskim luksuzom da se ne bi usudili ni pepeljaru maznuti, kamo li uskočiti u apartmane švapskih industrijalaca. Jednako drsko kao što su krali tako su i blefovali Đanka, iako su znali da im šaner i oni koji ga instruišu ništa ne vjeruju. Nakon petnaest dana poslije krađe nakita u vili 215, direktor *Maestrala*, visoki Mitrović, saopštio je da su Mato Tujović i Ljubo Cuca, navodno zbog žalbi gostiju, izbačeni s posla. Kićun je sâm dao otkaz na kraju mjeseca, navodno zbog ozlojeđenosti što je Uprava s uvrjedljivim obrazloženjem otpustila njegovog brata. Kićun, kome je kršteno ime Milutin - krijući od Tripka, tetka Raduša, premda partizanka, pozvala je popa Boška i starog Vasa Dragova, koji se još s Dunjašem bio okumio, da krsti blizance u Radekuši, sedmi dan poslije poroda - Matov je brat blizanac, i kolovođa mladih besprizornika u *pjaci* (u cetinskom žargonu – *centar grada*), posebno u kvartu između Balšića pazara i škole *Njogoš*. (Obožavao je Portun Darića, iz kojega je, kao iz lavirinta, mogao iskočiti na Njogoševu ili Bajovu

ulicu, kod zgrade *Elvoda* ili *Elektrona*, i umaknuti od srdžbe starijih mangupa ili milicije). Kao i svi samoživi i odvažni momčići, Kićun je bio jednومac. Ali i nepredvidljiv: bilo da je prodavao ulaznice za utakmice fudbalskog kluba *Lovćen*, istovarao robu u *Trgoprometovim* radnjama, ili obijao uveče te iste prodavnice. Vršnjaci, i dječaci stariji godinudvije, slijedili su ga, jer je bio bezobzirniji i uporniji od ostalih, i uz to lukav i pomalo lud, kao svi Tujovići. Postao je glavni mangup u kvartu prije nego je to i shvatio. Utjerivao im je strah u kosti. Nikad nijesu znali hoće li im velikodušno pokloniti novi *seiko*, sat na baterijsko punjenje, pozvati ih na ručak kod *Bose Feribot*, ili iznenada izmaltretirati, udariti krvnički, bez vidljivog povoda. Mato je, kao i Kićun, uživao u noćnim akcijama. Planirao je svaki detalj pljačke, od osmatranja, upada, do pravaca bjekstva u slučaju nekih nepredvidljivih problema. Kićun mu je nevoljno dopuštao ulogu planera - Mato je odmalena bio maštovit da pretpostavi razne bizarnosti, na koje ne obraćaju pažnju neiskusni delikventi - ali je sam raspoređivao plijen od pljački. Mato nije toliko razmišljao o novcu koliko o tome kako će nasamariti osionu cetinjsku miliciju, koja ih je za najmanju sitnicu nemilosrdno batinala. Smijao se u sebi, kad bi sjutradan na putu prema gimnaziji vidio milicijske inspektore kako nešto zapisuju, mjere metrom i premazuju tamnom tekućinom obijene prozore, neće li naći otiske prstiju sinoćnih obijača. Kićun je u mrtvim jesenjim mjesecima - kad pažnja milicije popusti, i sitne ljetnje krađe stave *ad akta*, makar do sljedećeg ljeta - obično pred Novu godinu, tražio partnere za mauz i poker. Imitirao je starije kriminalce naručujući francuska vina od kojih se brzo opijao, bučno i uvrjedljivo čašćavajući neznance u primorskim kafeterijama i barovima. Rano je shvatio da se moć i strahopoštovanje nasljeđuju ili osvajaju, i da stvarna moć, s jedne strane, i ugled u društvu, često nemaju isti uzrok i porijeklo. Koliko je žudio za moći toliko je ustvari prezirao ugled stvoren zbog porodičnog porijekla, društvenog statusa, obrazovanja. Osjećao je - kasnije se to iskustveno potvrdilo - da je njegov soj moćan samo dok ima novca i može prkositi, i da smjelost i drskost imaju, iz dubljeg istorijskog nasljeđa, vrlo osobeni položaj u mitologiji i empirijskoj svijesti ove sredine: još se danas u kućnim sjednicima i kafanskim čavrljanjima ispredaju legende o hajducima i razbojnicima, koji su plijen od pljačke stoke i turskih karavana ponosno zvali *junačkom mukom*. Gdje god je bilo epskih pjesama o hajducima još se pomiču legende o surovim i nepokornim momcima. Tako će ovdašnja domaćica, besposličar, ali i neki anemični činovnik, s ponosom kazati, najčešće izmisliti, da su se upoznali, popili piće, čak ručali s Arkanom, Giškom, Veljom Crnogorcem, Ljubom Zemuncem, Rankom Rubežićem, svijetom koji se u sredinama s takozvanom građanskom tradicijom, gdje je uvriježen običaj plaćanja poreza, i revnosnog služenja vjerskim i filistarskim ritualima, smatra ološem. Vjekovnu opijenost vještinom, drskošću i domišljatošću hajdučkih družina nijesu izbrisale decenije krutog i rigidnog komunističkog poretka. Posljednjih godina Titova života, i posebno poslije Maršalove smrti, slabila je ideološka stega, i oni hrabriji i lakomisleniji policajci, sudije, i lokalni političari, počeli su se pokazivati u prestižnim miločerskim restoranima i ljetnjim terasama s etabliranim kriminalcima, koji su ljeti pristizali iz inostranstva. Ipak, početkom osamdesetih, pogotovo izvan mondenskih mjesta, još je prevladavao socijalistički osjećaj skromnosti, ali Kićun se poslije prvog povratka iz Frankfurta

razmetao skupim kolima, markiranom garderobom i ručnim satovima, čija je cijena prelazila vrijednost ukupne životne zarade njegove majke. U inostranstvo je pobjegao zbog potjernice cetinjske milicije, prije punoljetstva, preko Sežane, uz pomoć jednog domicilnog kontrabandiste iz Tomaja na Krasu, i nakon što mu je zastarjela kazna, ili mu je zbog nečega bilo oprosteno nekoliko krivičnih djela, svako ljeto bi se, nenajavljeno, pojavio na Cetinju. Parkirao je u pješačkoj zoni ispred Dvora kralja Nikole, novi model poršea ili ferarija, u pratnji uvijek druge prelijepa mlade žene, s osmijehom gumenih barbika, sličnih frizura, samo u različitim bojama kose. (Tetka Raduša, s kojom je Kićun imao posebni ritual ogovaranja i poklona - uvijek joj je donosio kilo kafe, kilo cukra u kocke i sto dolara - uporno je uvjeravala svoje sestre u Radekuši, da on uvijek dovodi istu djevojku s drugačije ofarbanom kosom). No, nikad se na Cetinju nije mogao skrasiti duže od tri dana. Ludovao je u *Gradskoj kafani* i novootvorenom *Grandu*: na glas da je stigao za tren su se oko njega okupljali mladi delikventi, i oni koji su to htjeli postati. Tjerao ih da piju, davao konobarima visoke napojnice, i sve to plaćao raznim valutama koje je nasumice vadio iz elegantne ručne torbice, u čijim se pregradama, osim velikih snopova novca, nalazio i *smit-veson*, kratke cijevi, kalibra 38. Ipak, najviše mu je bilo stalo da ga u punom sjaju vide komšije iz Ivanbegove i ulice Baja Pivljanina. U djetinjstvu im je zavidio što su imali stariju braću, nove nogometne lopte i dostojanstvene očeve. Posebno je htio napakostiti njihovim očevima, koji su surovo mlatili sinove, ako bi ih vidjeli, ili samo čuli, da su bili u društvu s tim poganim Kićunom Tujovićem.

Uvijek pripitom i nasilnom šefu Vojnog odsijeka, rezervnom kapetanu prve klase, Puranu Pejoviću, koji je kažu nečasno demobilisan iz aktivne vojne službe zbog pokušaja silovanja neke konobarice u Knjaževcu, bilo je žao da tuče sina, a i zazirao je od žene (to mu je bio treći brak), glavne medicinske sestre na ginekološkom odjeljenju, pa je presreo Kićuna ispred Vatrogasne stanice i ubio boga u njemu. Puran je posebno pobijesnio kad mu se Kićun otrgnuo iz ruku i pogodio ga povećim kamenom u rame. Kapetan je bio toliko bijesan da je dječaka odizao od zemlje i bijesno baca na asfalt, ali Kićun nije davao glasa od sebe: sklupčao se što je više mogao, uvukao vrat u ramena, držeći male šale na licu, da bi tako zaštitio stomak i glavu. Kićunu se učinilo da će se onesvijestiti, kad, iznenada, Puran ga pusti. Ždrljooki, trupasti čovjek osjeti da mu nestaje vazduha, i da mu se želudac podigao od uzbuđenja i loše konavoske rakije, koju je popio u vinskom podrumu Jovana Mitrovića.

- Eto ti sad - promrmlja, blijed, bez kapi krvi u obrazima, i okrenu se u pravcu zgrade Banovine, u kojoj se nalazio Sekretarijat za narodnu odbranu.

Kićun se doteturio nekako kući, pocijepane odjeće, prljav i krvav. Femija koja nije zakukala ni kad su joj Dušana, jedinog od braće što je bio bolećiv prema njoj, donijeli zamrtvo sa šest prostrijelnih rana na prsima i nogama, na Jovandan 1944, toliko se prenerazila da je prigušeno jauknula, vidjevši Kićunovo deformisano lice, sa čvorugom na čelu, zatvorenim desnim okom i rasječenom usnom. Poslije su svi u kući

tri dana ćutali. Kićun je smišljao osvetu. Mato se plašio da ga još više ne ozlijedi nekim pitanjem. Femija ionako nije znala što će kazati. Samo je tetka Raduša, sjutradan, pošto je svratila na povratku s pazara, neprestano klela i u kam zatucala rezervnog kapetana prve klase: *Dabogda ti trag poginuo, kao šarenim konjima.*

6.

Badnje večer

Mato se oduvijek trudio prozrijeti bratovu prirodu. Njegovu magareću upornost i lakomislenost, te nagon da uništi sve čega se dohvati, pa i onoga što je sâm dotad stvorio. Činilo mu se da je Kićunu jedino bilo važno u životu da uvjeri Cetinjane, da je sin metiljavoga, i pri kraju života sakatog i poludjelog Tripka i mramoraste i sumačaste Femije, s kojima su se sprdala djeca i varoška fukara, postao moćan i opasan čovjek. Redovno je, makar jednom mjesečno, telefonski izvještavao Boža Mahera, koji bi svakodnevno do podne obišao sve kafane u Njegoševoj i Bajovoj ulici, o pljački zlatare u Londonu, o prebijanju i otimačini novca i nakita kockarima u ilegalnom kazinu na Kirhenštrase, o pucnjavi u Frankfurtu, i tome slično. Ako glas o tome ne stigne do cetinjske *pjace*, i nije makar toga dana glavna tema ovdašnjih ladoleža, drukera i grebatora, za Kićuna kao da se to nije ni dogodilo. Mato je mnogo kasnije shvatio, da je emocionalna inteligencija njegovog brata, iako je do neshvatljivih razmjera razvio životinjski instinkt samoodržanja i stekao veoma rafinirani psihološki osjećaj u proučavanju protivnika - svi su mu osim Femije bili neprijatelji na neki način - ostao okamenjen u prvom životnom krugu djetinjstva i adolescencije.

I u samome Matu je bilo one neukrotive tujovičke krvi, koja bi za sitnicu planula i zametnula kavgu. Ali, i nekog tihog ponosa i ćutljivosti, koji nije bio tujovički. Tako se znao povući, otrpjeti uvredu od nekog neuglednog sičijavog zanovijetala, i drugom prilikom udariti mučke. Najviše su mu stariji mangupi počitovali to što je godinama spremao osvetu, čekao priliku, da sâm, u tišini, izravna račune. U početku su on i brat blizanac, kao dva čakalja, nemilosrdno kidisali na protivnike, svejedno jesu li bili mlađi ili stariji. Ali, poslije jednog obračuna u šestom osmoljetke, kada su njih dvojica napali kamenjem iz zasjede, dvije- tri godine starije Bogdanovce, Palumu i Maljugu, koji su već bili ozloglašeni kao pravi desperadosi, surovi mučitelji zarobljenih dječaka iz drugih kvartova, zazirao je od bratove bestijalnosti. Naime, Kićun je jednog Bogdanovca - obojica su bili glavati, crnomanjasti, zdepasti, kao da su blizanci - onesvijestio pogotkom kamenom oblicom u glavu, i nastavio da ga šutira nogama. Mladićevo tijelo se beživotno povijalo pod silinom neobuzdanih udaraca. Mato je zaboravio na Palumu, koji je bio paralisiran od iznenađenja i straha, i počeo da viče Kićunu.

- Dosta. Ubićeš ga.

Utoliko je odnekud dotrčao Neđo Bulldog. Mladi div je zgrabio Kićuna s leđa, za šiju, i odvuкао ga na drugu stranu ulice. Paluma je ostao zamrtvo ležati na ulici. Neko je donio vodu, izmasirao mu prsi i vratne žile, ali on nije dolazio svijesti. Poslije pola sata pojavio se Đoko Milićević, sa starim mercedesom, koji je navodno dobio od njemačke Vlade, kao obeštećenje za dvije godine provedene u zloglasnom logoru Dahau. Časna sestra Antonija, s internog odjeljenja, rekla je da se Maljuga osvijestio tek sutradan, pred zoru. Mato je te noći dugo ostao budan. U jednom trenutku je Bogdanovcu život visio o koncu. Neko manje snažan sigurno bi umro. Strašno ga je prepalo nepomično Maljugino tijelo. Ali, još više se prestravio zbog onoga što je vidio u Tripkovim očima. To nije bio djetinji bijes, već bezobzirnost, ubilačka strast, kakvu dotad nije poznao, čak ni u grupnim obračunima sa Kongašima, Hercegovcima, Bogdanovcima, Donjepoljcima. Tuče između kvartova su posebno bile opasne, jer su se tukli kamenjem, a upotrebljavali su i jasenove lukove i strijele od žica sa starih kotorskih kišobrana, koje su toliko čvrste da ih i najžešći cetinjski vjetar ne može saviti ili slomiti. Poslije svake bitke male vojske su prebrojavale koliko ima razbijenih glava, i ima li zarobljenika iz protivničkog tabora. Kićun je volio da ispituje zarobljenike. Dječaka - zarobljenika su najčešće vezali špagom ili žicom za drvo ili telefonski stub, i tobož ga ispitivali o njegovoj družini, vođi, naoružanju, a onda se zabavljali neobičnim prijetnjama mučenjem, kakve su gledali u kaubojskim filmovima. Na primjer, da će ga objesiti za noge ili zakopati u zemlju, tako da mu samo glava viri iznad površine. Kad bi zarobljenik zaplakao, onda su ga uz smijeh, i nekoliko pljuski, poslali kući. Ipak, to su bile samo igre. Sirotinjske igre su grube, nekad surove i opasne - Čiči Čelebiću je strijela nekog Bogdanovca prolila zjenicu - ali, nikad se ne ide do kraja. Kićun se više nije igrao: dok je šutirao Maljugino tijelo, htio je i posljednji damar života zauvijek iz njega istjerati. Prošlo je više od dvadeset i pet godina od ove umalo tragične svađe, koju su Kićun, a možda i Paluma, bili zaboravili, ali Matu se, pred očima, kad god bi čuo za neku novu bratovu akciju javio onaj mutni zakravljeni pogled: sličniji gorskoj zvijeri nego trinaestogodišnjem djetetu.

Nigdje valjda kao na Cetinju nadimci nijesu tako pogrdni i surovi: Tenac, Lobanjaš, Mrtvi Njemac, Tragedija, Prase, Magarac, Krava, Bik, Govedo, Bronzin, Njunja, Gobavi, Gluvi, Ćori... Tek ponekad su suptilniji i odslikavaju samo karakter. Ljubo Cuca je Matu dao nadimak Šiptar. Svi iz ulice, osim Kićuna, počeli su ga tako zvati, a niko se nije zapitao zbog čega je dobio još jedno ime. Njega samog je ponekad kopkalo zašto mu je vickasti Ljubo smislio ovaj nadimak. Znao je da je u početku izgledao blentavo fakinima iz ulice. Gotovo uvijek je ćutao. Odgovarao je tiho, i stidljivo. Uz to, morao je izgledati smiješno, kad je jednom Femija sinovima obukla ženske hulahopke, ili kad ih je ošišala na nularicu, iz straha da će im se nakotiti uši. No, tek kasnije je, možda, shvatio smisao svog nadimka. Ćoteke je ćutke podnosio. I brzo se oporavljao. Ponekad se znao potući fer, u Njegoševom parku. Ali, starije nasilnike je udarao iznenada. Mučke. Pravio se da mu nije do svađe, a onda bi iz sve snage pesnicom pogodio nasrtljivca u nos. King je prvi utvrdio da je Mato podmukliji od Kićuna. Da je veće zlopamtilo od brata. Eto, Slavka Točka je, iz čista mira, pretukao isred prodavnice kora za pite Makedonca Pandilovskog, jer je jednom prije deset godina,

onako u prolazu, nešto ružno rekao Femiji. Slično je osvetio i prve žestoke batinenije bio napunio sedam godina - koje je dobio na ulici. Došao je bio s majkom - Kićun je s Ljubom Cucom u Dvorskom parku igrao žandarma i komita - u posjetu tetki Raduši. Cagen, sin šoferu cetinjske *Tare* – šoferi autobusa su u prvoj fazi socijalizma bili ekonomska elita - pohvalio mu se da je kupio novu loptu, i pozvao ga da igraju na pržini ispred Kuće Pajevića. Postavili su dva kamena koja su označavala gol. Mato je stao između kamenova, Cagen je šutnuo, i kao zainat, lopta je pogodila prozor, i slomila jedno staklo na Kancelariji Fronta. Miro Manda je predano čuvao Kancelariju - u kojoj su sastančili lokalni prvoborci i ostali socijalistički aktivisti iz gornje varoši, a nakon što je kupljen prvi televizor uveče se kolektivno gledao *Dnevnik* i kulturna humoristička serija *Građanin Pokorni* - baš kao da u njoj stoluje Blažo Jovanović ili sâm Maršal. Stoga je odmazda za lomljenje prozorskog okna na ovakvom zdanju, u kojem se nalazila velika gipsana bista druga Tita, morala biti žestoka: Manda je izletio iz dvorišne strane zgrade, gdje je stanovao, i ne pitajući ko je kriv, zgrabio Kićuna za kosu - Cagena nije ni pogledao, jer njegov otac mu nije naplaćivao autobusku kartu za Titograd - i udario ga je velikim, debelim šakama po licu dok mu nije iz usta i nosa počela liptati krv. Raduša se poslije toga išla žaliti Mićanu Petričeviću. Sjela je u prvi jutarnji autobus za Titograd i pred rukovodstvom Saveza boraca glasno zaprijetila da će ona ubiti Mandu, s istim onim pištoljem što ga je dobila na poklon od druga Vukašina, kojega je krila u Radinove doline od Savindana do Blagovijesti 1942. godine. No, sve je ostalo na praznoj priči i praznim tetkinim kletvama. Mato je poslije godinama srijetao Mandu, koji ga više nije prepoznavao. Često je odmjeravao krupnog i poganog čovjeka. Peklo ga je sjećanje na batine, ali dugo nije bio suguran, može li ga nadjačati. Dan osvete, kako se to obično događa, došao je u nevrijeme. Bilo je Badnje večer 1978, i Manda je, šaputalo se uz blagoslov Udbe, već nekoliko godina preuzeo ulogu glavnog organizatora nalaganja blagoslove nog božićnog drveta ispred Cetinjskog manastira. S druge strane, Mato je, otkad se zamomčio, stalno prisustvovao ovom ritualu, više iz prkosa zato što vlast na javno nalaganje Badnjaka nije gledala sa simpatijama, nego što je zaista osjećao dublju privrženost ovoj tradiciji, koja potiče još od vjerovanja naših paganskih predaka da je u hrastu dobar duh. Poslije čitanja patrijarhove poslanice, i kratkog prigodnog govora ostarjelog mitropolita Dajkovića, Manda je možda malo pripit, i očigledno važan što je tokom cijelog obreda stajao uz vladiku, pošto je stari prvosveštenik već umoran minuo iza manastirskih vrata, počeo da mlatara rukama jer mu se učinilo da su se neki mladi ljudi previše primaknuli vatri na kojoj se razgorio veliki hrast, koji su predstavnici plemena Bajica, kao i u protekla dva ipo stoljeća, ubrali dan ranije na Ivanovim koritima. Manda je, i ne gledajući ko je ispred njega, odgurnuo Voja Buđonija, koji je toliko bio bogodahnoveno zanijet da to nije ni primijetio, i onda je Mata, koji je stajao uz samu vatru, onako ovlaš zakačio po ramenu. Mato se iznenađeno trznuo, i instinktivno podigao desno rame da zaštiti bradu, ali kad je vidio Mandin zamućeni pogled koji nije ni bio uperen u njega, kao i da ostatak polaznika zaneseno stoji ispred vatre, okrenu se polako prema ognju, premda je osjetio da mu je krv iz vratnih žila jurnula prema sljepoočnicama. Ljudi su se polako razilazili: poslije nalaganja Badnjaka pred manastirom muškarci su prvo išli svojim

kućama, a potom rođacima i prijateljima, da ispred slavljeničkih vrata uzmu komad hrasta i nazdrave: *Dobro večer, nazdravlje vi Badnje večer*. Manda i Mato su ostali posljednji ispred manastira - vjerovatno Manda kući nije nalagao Badnjak - i kad se krupni čovjek konačno pokrenuo, Mato je ukorak krenuo s njim, na razdaljini od dva - tri metra. Tako su hodali skoro sto metara - Mato je zapazio da više nema Udbinih agenata u Vladičinoj bašti i pored Biljarde - do Vladina doma, i onda ga je Manda primijetio. Prvi put je direktno upravio pogled prema njemu:

- Što hoćeš... Oca ti očinskoga jebemu glasu mu je osjetio mješavinu iznenađenja, ljutnje, ali i prikrivenog straha.

Mato je već bio uz njega. Krenuo je, naizgled opuštenu desnom rukom prema Mandinoj bradi. Čovjek je mahinalno podignuo obje ruke, a onda mu je kratki desni aperkat zario u sljezinu. Manda je samo huknuo, i izgubio tlo, kao da propada u prazan lift, i skvrčio se na zemlju, boreći se za dah. (Visoki i neistrenirani ljudi imaju mnogo otporniju vilicu nego stomak). U djeliću sekunde se sjetio da kad god je proteklih godina sreo Mandu poželio je zariti špic cipele u njegovu široku njušku. Ali, sad ga je podsjetio na prosutu, razvezanu vreću. I samo se gadljivo okrenuo. Bez onog neponovljivog osjećaja užitka poslije dugo čekane osvete. Onda je pogledao oko sebe. U vidokrugu između Vidove trafike i zgrade Arhiva nije bilo žive duše. Malo je pružio korak i prepriječio prema kući kroz portun Sima Cuce. Iz Donjega Polja, vjerovatno iz kuća Bogdanovića, odjeknuli su pucnji iz puške, malo zatim oglasio se i neko od Donjokrajaca. Oni najhrabriji su nalagali porodični Badnjak na stari crnogorski način, šenlučenjem iz vatrenog oružja. Istina, posljednjih godina, poslije pada Rankovića, milicija nije privodila slavljenike, ali su uredno zapisivali one što bučno, i njima je izgledalo prkosno, slave Badnji dan, koji je u lokalnim običajima više bio reminiscencija na nacionalnu osvetu i velike istorijske pobjede nego što je imao onaj univerzalni bogougodni hrišćanski karakter. Opet je s gadljivošću, i sve više potišten, razmišljao o sukobu s Mandom. Razdirala ga je dvostruka krivica: za Božićne praznike se i krvni neprijatelji izmiruju, a opet kad je već uložio u tuču, znao je da takve gadove treba mlatiti nemilosrdno i poniziti, toliko da ih oblije mrtvački strah, gdje god te poslije toga ugledaju. Najbolji cetinjski bokser svih vremena, Savo Jovičević, govorio je da Mato ima sve odlike vrhunskog talenta: rad ruku i nogu kao velteraš, osjećaj za prostor, mekoću pokreta, kontra gard i opasan lijevi kontra-direkat, ali da nikad neće postati šampion. Nije imao onu bezočnost i ubilački instinkt, koji je neophodan rasnom borcu. Mato je volio da se poigrava na ringu, pimpla desnom, napravi efektnu eskivažu, ali kretao je u napad tek kad dobije snažan udarac ili osjeti da je protivnik u bodovnoj prednosti. Volio je nadmudriti protivnika, dovesti ga u inferioran položaj, a ne ga sistematski mljeti, lomiti mu odbranu i na kraju ga učiniti popuno nemoćnim, i nokautirati. Ovakvu indolenciju je platio na prvijenstvu Crne Gore u Baru, gdje ga je u trećoj rundi, jednom očajničkom frljokom pogodio u vrh brade i nokautirao dotada mnogo slabiji nikšički lakoteškaš Rakonjac. Dan prije, u polufinalu, vrhunskom taktikom, pobijedio je aktuelnog juniorskog prvaka Balkana, Slovenca Novaka, koji je služio vojni rok u Titogradu. To neslavno

finale mu je bio posljednji javni meč. Odjednom je, možda upravo zbog poraza, postao alergičan na one nitkove koji mešetare oko ringa, i prema bokserima se odnose kao prema retardiranim besprizornicima. Većina trenera i sportskih funkcionera, koji su uz to bili i rukovodioci Partije, bezdušno su se poigrali s karijerom i zdravljem onih najslabijih. Bez zaštite, ili bez dovoljno pameti da prozru namjere starih pokvarenjaka, koji ih tako neiskusne, slabo trenirane i neuhranjene, guraju u mečeve – tačnije masakre - protiv nemilosrdnih matadora.

(Odlomak iz romana)
